

Forordene i reformationstidens danske salmebøger

af Peter Balslev-Clausen

De første salmebøger

I *Een ny handbog* fra 1529 findes der et forord, "Fortalen til lesseren". Denne fortale er en bearbejdet oversættelse af Martin Luthers forord til hans og Johan Walters korsalmebog, *Geystliche gesangk buchleyn*, der blev udgivet med salmemelodierne i firstemmig udsættelse til brug ved den nye, reformatoriske gudstjeneste i Wittenberg 1524. Denne salmebog var med sine et par og tredive salmetekster med tilhørende melodier den første af de salmebøger, der blev udgivet i Wittenberg af forskellige bogtrykkere i samarbejde med Luther, og som alle havde forord af Luther, først og fremmest forordet fra 1524, der fra 1529 blev suppleret med et nyt forord, der ønskede at fastholde de lutherske salmebøgers autensitet.

I modsætning til det andet forord, der ikke findes oversat i nogen af de danske reformationstidssalmebøger, findes 1524-forordet i forskellige oversættelser og bearbejdelser i de første danske salmebøger.

Luther skriver i sit første forord til korsangbogen fra 1524, at det er naturligt og gudvelbehageligt at synge åndelige sange, sådan som både Davids- salmerne i Det gamle Testamente og de bibelske sange i begyndelsen af Lukas-evangeliet og Paulus' omtale af åndelige sang i Det nye Testamente viser. Den åndelige sang er en lovsang til Gud, der samtidig skal være en manifestation af Guds ord og den kristne lære. I den anledning har Luther sammen med forskellige andre samlet nogle åndelige sange, for at det hellige evangelium, der nu takket være Guds nåde igen kan høres, kan trives og udbredes¹. Salmerne er firstemmigt udsat, for at de unge mennesker - korsangbogen er først og fremmest beregnet til latinskoleundervisningen og latinskoledisciplenes sangtjeneste i kirken - kan få noget at synge på, som kan udkonkurrere det populære erotiske viserepertoire ("bul lieder vnd fleyschlichen gesenge"). Dertil kommer, at Luther og med ham Johan Walter ønsker at vise, at de intet har imod den kunst og kultur, som latinskoleundervisningen traditionelt har skullet indføre de unge mennesker i, tvært imod.

¹ "das heylige Euangelion / so itzt von Gottes gnaden widder auff gegangen ist / zu treyben vnd ynn schwanck zu bringen". Luther bruger ordene dobbelttydigt: Aufgehen, treiben og in Schwang bringen kan betyde både hhv. komme til stede, føre til og udbrede, og hhv. vokser op, driver frem og lade være frugtbar, svanger. Det sidste betydningssæt giver tydelige associationer til de nytstamentlige lignelsers vækmetaforik.

Oversættelsen i *Een ny handbog* af Luthers på det tidspunkt fem år gamle forord er både fri og selvstændig i forhold til sit forlæg. Som påvist af Niels Knud Andersen bærer oversættelsen tydeligt præg af den bibelhumanistiske holdning, der prægede de første danske reformatorer, ikke mindst i Malmø og Købehavn². I forhold til Luthers tekst er der i oversættelsen sket en markant forskydning i retning af at ville begrunde salmesangen bibelsk og at se den i en praktisk moralsk sammenhæng.

I den synoptiske opstilling af Luthers tyske tekst sammenholdt med den danske oversættelse i dens forskellige versioner ses den indholdsmæssige forskydning mellem Luthers tekst og de danske oversættelser tydeligt. Det tyske forords overskrift "Vorrhede Martini Luther" toner allerede fra begyndelsen rent flag, at fortalen er skrevet af Luther og derfor, sådan som man i samtiden opfattede Luther, autoritativ. I modsætning hertil siger overskriften i *Een ny handbog* "Fortalen til lesseren", intet om, hvem der har skrevet den. Der siges heller ikke noget om, hvem der har oversat den. Niels Knud Andersen har i en af sine analyser af den tidligste danske salmebogshistorie overvejet, hvem der har redigeret *Een ny handbog* og dermed skrevet dens forord³, men mener ikke, at det er muligt at identificere redaktøren som en af de kendte danske reformatorer fra slutningen af 1520'erne. Niels Knud Andersen når efter at have udelukket alle kendte muligheder frem til, at redaktøren må have været Rostock-bogtrykkeren Hans Meyers danske eller dansktalende kontaktmand⁴.

Selvom det ikke er muligt at identificere forordets oversætter og bearbejder, er det ikke desto mindre muligt at identificere hans teologi. Niels Knud Andersen har i sine arbejder om den danske reformationshistorie i slutningen af 1520'erne og begyndelsen af 1530'erne bestemt de første danske reformatorers teologi som bibelhumanistisk, en opfattelse, der bekræftes af hans analyser af de første reformatoriske salmebøgers forord.

Allerede overskriften på forordet fra 1529 peger i bibelhumanistisk retning. Forordet er i den danske oversættelse rettet til 'læseren', ikke menigheden eller brugeren. Selvom salmebogen selvfølgelig er udgivet til praktisk brug, er det den intellektuelle læser, i salmebogens sammenhæng den bibelhumanistisk indstillede læser, der fra sin læsning af Bibelen, fra postiller og bønnebøger er vant til at have en litterær tilgang til den religiøse praksis, forordet og dermed bogens redaktør henvender sig til. Ved at henvende sig til læseren lægger redaktøren en afstand, her den skrevne og trykte tekst ind mellem ikke alene sig selv og den han henvender sig til, dvs. salmebogens brugere, men også mellem dem der bruger salmebogen, og den, denne bruger retter sin opmærksomhed og sin sang til, først og fremmest den treenige Gud. Hvor Luther sammen

² N.K. Andersens artikler

³ Niels Knud Andersen 1981, s. 19 ff

⁴ Sst. s. 27

med dem, der bruger salmebogen, henvender sig direkte til Gud, retter den bibelhumanistiske salmebogsredaktør og hans ligesindede læsere og brugere af salmebogen sig indirekte, gennem det litterære medie og den rigtige teologi, til Gud.

Overskriften følger forordet i dets forskellige versioner, sådan som det findes i de bevarede danske salmebøger indtil Hans Thomisøns salmebog 1569. I Christiern Pedersens Malmø-salmebog fra 1533 er overskriften ganske vist udeladt over det sprogligt og til dels indholdsmæssigt bearbejdede forord, der i øvrigt er overtaget fra 1529-salmebogen, men i *En Ny Psalmebog* fra midten af 1530'erne, der næsten ordret overtager Christiern Pedersens bearbejdelse af 1529-forordet, er overskriften igen "Fortalen til leseren".

Forordet i *Een ny handbog* følger i det store og hele det tyske forlæg. Et par steder er passager fra Luthers forord udeladt, og i et par tilfælde er rækkefølgen af de enkelte afsnit ændret, sådan som det fremgår af den synoptiske opstilling, uden at det i det sidste tilfælde har betydet nogen nævneværdig indholdsmæssig forskydning.

I det følgende vil forskellene mellem Luthers tyske tekst og de danske oversættelser, i første række i *Een ny handbog* blive gennemgået. Forskellene består dels af indholdsmæssige forskydninger i selve oversættelsen, dels i udeladelser og tilføjelser i oversættelsen i forhold til forlægget. For overskuelighedens skyld er Luthers tyske tekst delt op i i alt 29 afsnit, der er betegnet med løbenumrene 1 - 29, ligesom de tilføjelser til forlæggets tekst, der findes i de danske oversættelser er betegnet med bogstaverne A - O.

Den danske oversætter har valgt ikke som Luther at indlede forordet med de centrale signalord "Das geystliche lieder singen", men at bryde sætningen om til et mundret dansk. Samtidig sker der den ændring, at Luthers objektive udtryk bliver subjektivt, ligesom det faktuelle indhold i højere grad bliver værdibestemt. Oversætteren udvider Luthers "geystliche lieder singen" til "siunge oc lesse Psalmer oc aandelighe lofsange". Herved gentages overskriftens "læser / læse" og salmebogens dobbeltfunktion som kollektiv gudstjeneste- og individuel læsebog understreges. Udvidelsen skal uden tvivl ses som et udtryk for oversætterens forkærlighed for at dubblere udtryk, men afslører netop ved anførelsen af synonymmer til de direkte oversatte ord oversætterens forståelse af de ord, han oversætter direkte.

Det samme gælder tilføjelsen af "Psalmer". På dette tidspunkt betyder "Psalmer" entydigt tekster fra Salmernes Bog i det gamle Testamente. Disse gammeltestamentelige salmer indgik sammen med de nytestamentlige cantica i den traditionelle gudstjenesteliturgi både ved højmesser og tidesangsgudstjenester og blev ved reformationen overtaget af de reformatoriske kirker. Da gudstjenestesproget ved reformationen skiftede fra latin til folkesprogene og i øvrigt sangen i gudstjenesten blev overtaget af menigheden fra de tidligere mere eller indre professionelle kor, var det nødvendigt at oversætte de gammeltestamentelige salmer. I første

omgang har man forestillet sig, at det var tilstrækkeligt at oversætte dem til sangbar prosa, sådan som Frands Vormordsen netop havde gjort det i sin psalteroversættelse *Dauids psaltere paa danske wdsat* fra 1528⁵. Da det ikke viste sig at være tilstrækkeligt forsøgte man sig med en oversættelse med rimede linjepar i rytmisk prosa⁶. Heller ikke denne løsning var tilfredsstillende, og resultatet blev, at de gammeltestamentlige salmer blev oversat strofisk, sådan at de kunne synges på linje med strofisk gendigtede liturgiske led og nydigtede åndelige sange som integrerede led i den nye folkeligt-reformatoriske enhedsliturgi, som hurtigt dannede sig i forlængelse af inspirationen fra Wittenberg, dels direkte gennem Luthers gudtjenesteskriver⁷, dels indirekte gennem den reformatoriske gudstjenestepraktis i de nordtyske søfartsbyer, hvor mange danskere, ikke mindst fra Øresundsregionen, ved selvsyn havde stiftet bekendtskab med reformationen og dens gudstjenesteliv.

De strofiske oversættelser af de gammeltestamentlige salmer har været oplevet som genuine oversættelser af de latinske tekster, man tidligere havde hørt i kirkerne uden at forstå dem. Man har som noget selvfølgeligt ment, at poesi skal oversættes som poesi og har derfor ikke set noget problem i den noget friere strofiske oversættelse i forhold til f.eks. Vormordsens prosaoversættelse. Det har heller ikke været noget problem, at kristologien i mange af de strofiske oversættelser var integreret i oversættelsen. Dels havde de gammeltestamentlige salmer i den traditionelle gudstjeneste været afsluttet af trinitariske doksologier, dels var det den almindelige opfattelse, at Det gamle Testamente, og dermed også Salmernes Bog var én sammenhængende Kristus-profeti. Ved at integrere kristologien i de strofiske oversættelser blev denne profetiske dimension tydeliggjort, ikke ved at tilføre noget fremmed, men ved at udfolde det, der altid havde ligget i teksten.

Takket være den strofiske oversættelse af de gammeltestamentlige salmer var der i praksis ikke længere en synlig forskel på dem og de andre strofiske tekster, der blev brugt i kirken, idet både ældre og helt nyskrevne tekster nu i langt højere grad blev brugt på linje med salmerne fra Det gamle Testamente. Denne udjævning af forskellen på bibelske og ikkebibelske liturgiske tekster er en parallel til den evangeliske prædikens integration i det liturgiske forløb. Prædikenen blev opfattet som en udfoldelse af det evangeliske udsagn, der gennem denne udfoldelse blev oplevet som nutidigt i en grad, man ikke tidligere havde været vidne til. På samme måde blev de nye strofiske tekster oplevet som en udfoldelse af de bibelske salmer forstået som profetisk-evangelisk forkyndelse. Der var derfor ikke langt til i en folkelig, bibelhumanistisk sammenhæng at kalde de nye liturgiske sange 'salmer' i lighed med de gamle.

⁵ *Dauids psaltere paa danske wdsat ...*

⁶ Jf. *Den jyske Aftensang ...*

⁷ *Formula Missæ* (1523) og *Deutsche Messe* (1526)

Betegnelsen 'salmer' slog ret hurtigt igennem og senest med *En Ny Psalmebog* var den betegnelsen på dansk for gudstjenestelige sange.

"Psalmer" sidestilles i *En ny handbogs* forord med "aandelige lofsange". Om der er tale om en side- eller modstilling kan ikke ses ved at sammenligne med forlægget, hvor der kun tales om "geystliche lieder", men oversættelsens tilføjelse "lof-" kunne tyde på, at der med "Psalmer" forstås 'bods-salmer' i modsætning til 'lov-sange'. det vil svare til den liturgiske brug, hvor salmens plads var i gudstjenestens indledning, hvor de skulle give udtryk for den syndsbeholdelse, der opfattedes som den nødvendige forudsætning for at forstå evangeliets tilsagn om Guds nåde i Jesus Kristus, som lovsangen derefter er reaktionen på.

Christiern Pedersen knytter i sin bearbejdning af salmebogsforordet 'åndelig' til 'salmer' og ikke til 'lovsange' som både Luther og redaktøren af *En ny handbog*. Da 'åndelig' i begge tilfælde betyder fyldt med og legitimeret af Helligånden behøver forskellen ikke at være så stor. Hvor Luther har haft et behov for at legitimere de nye gudstjenestesange som evangeliske udtryk for en trinitarisk sammenhæng, har bibelhumanisten Christiern Pedersen haft behov for at begrunde, hvorfor de gammeltestamentlige salmer ligesom de nye evangeliske sange kunne være udtryk for den trinitariske sammenhæng.

Den danske oversætter indskyder, at det er "fromme oc Christelige" læsere, han henvender sig til, og at det er dem, der har godt af at synge og læse salmer og åndelige lovsange. Ikke alene understreger han herved læse-aspektet, som ikke findes i forlægget, tredje gang i løbet af de første fem linjer i forordet, hvorved det ikke er til at tage fejl af, at det er grundlæggende for forståelsen af hele sammenhængen, han anfører også, hvem han forestiller sig er salmebogens læsere og brugere, nemlig fromme og kristelige mennesker.

From og kristelig er brugt med tidens betydningsindhold: aktiv guds frygt og tro på Jesus Kristus som menneskers eneste vej til frelse. 'Kristelig' gav antikatolske associationer rettet mod romerkirkens forestilling om helgerne med jomfru Maria i spidsen som den bedste vej til Guds bevågenhed og messeofret som kirkens magt over den enkeltes frelse. 'Kristelig' signalerede det direkte forhold til den treenige Gud gennem troen på Jesus Kristus. 'From' lagde vægten på den enkeltes holdning og handling, ikke i snæver moralistisk retning, men derved, at det er gennem sine handlinger, den enkelte viser sin holdning, overfor mennesker og overfor Gud, en opfattelse, der meget let nuanceres i moralistisk retning, sådan som den da også blev, efterhånden som handlingerne blev et mål i sig selv som udtryk for en bagvedliggende holdning og ikke længere var et udtryk for den enkeltes aktive holdning i forhold til sine medmennesker og Gud.

De to adjektiver from og kristelig skyldes salmebogsredaktørens ønske om at kvalificere sine læsere. Luther benytter sig ikke af den retoriske figur som denne henvendelse er. Heller ikke Christiern Pedersen anvender den, men udelader den i sit forord i Malmø-salmebogen 1533,

der derved kun bruger begrebet 'læser' en gang i modsætning til de tre gange i 1529-forordet. Der kan være tale om en stilistisk korrektur, men udeladelsen af de to læser-tiltaler kan også skyldes et ønske om ophæve den afstand til teksten, som disse tiltaler, ikke mindst den kvalificerede tiltale "fromme og Christelige" giver. Forordet er skrevet til enhver bruger af salmebogen, også dem, der ikke mener, at de på forhånd er specielt fromme eller kristelige. Under alle omstændigheder viser sådanne ændringer og udeladelser i 1529-forordet, at Christiern Pedersen ligger Luther teologisk nærmere end salmebogsredaktøren fra 1529. Det er ikke alene Djævelen, men også den gode eller dårlige teologi, der gemmer sig i detaljerne, også de tilsyneladende meget små.

I det efterfølgende henviser Luther til, hvordan Det gamle Testaments profeter og konger, han tænker her især på kong David, har sunget, digtet og spillet på strengeinstrumenter (harpe!) og derved været forbilleder for dem, der nu digtede og sang salmer. Den danske oversætter udvider kredsen af forbilleder til også at gælde enker ('Widuer') og gode gudfrygtige mænd og kvinder. Christiern Pedersen præciserer ved at tilføje dels 'oc andre' gudfrygtige, ikke mænd og kvinder, men mennesker, dels "i forme [dvs. forne] tid". Christiern Pedersen, der har kendt Christiern 2. godt, vil ikke lade det se ud, som om konger - og profeter og enker for den sags skyld - ikke var gudfrygtige ligesom de øvrige gudfrygtige mænd og kvinder. Oversætterens tilføjelse giver sammenhængen et mere bredt bibelsk, men også demokratisk præg. Hverken i Malmø, eller i Rostock hvor salmebogen muligvis er redigeret færdig, var det konger, men borgerne, der havde ønsket, at kirken skulle reformeres.

Oversætteren tilføjer yderligere, at det var, når Gud havde vist dem sine velgerninger, som da han førte Israelitterne ud af Egypten, de af taknemmelighed sang ham salmer, åndelige viser og lovsange. Det er karakteristisk, at hvor Luther her mere neutralt omtaler israeliternes "singen vnd klingen mit tichten vnd allerley seyten speil", kvalificerer den danske oversætter den samme udfoldelse bibelsk som "Psalmer / aandelige wýser oc lovsange", samtidig med at han lidt senere indfletter en ordret gengivelse af Luthers "singen vnd klingen".

Langt senere i forordet henviser Luther til Moses og israeliternes sang efter overgangen over Det røde Hav 2. Mos. 15. Denne henvisning bringer oversætteren her, idet han omtaler begivenheden igen og, denne gang med navns nævnelse, henviser til David, "then Kongelig Prophete"s sang og spil. Og ikke nok med det, han nævner samtidig Deborahs sang (Dom 5, 1-31), Moses sang i slutningen af 5. Mosebog (5.Mos 1 - 29), Davids sidste ord til Salomon (1.Kong. 2,1-9), Det frelste Israels lovsang efter befrielsen fra Babylon (Es 12,1-6), Spottesangen over Babels konges fald (Es 14,5-23, i forordet kap. xvj, trykfejl for xiv), Ezekias's lovsang efter helbredelsen (Es 38,1-22), Jesaias afsluttende profeti (Es 66,1-24), "oc andre mange steder."

Derefter går forordet fra Det gamle Testaments til kirkens og kristendommens tid med den bemærkning, at havde de kristnes – åndelige – forfædre i Det gamle Testamente haft grund til at være taknemmelige, havde de kristne endnu mere grund til at være det, for så vidt som Gud ikke alene havde ladet evangeliet om sin nåde blive forkyndt, men også havde udfriet de kristne fra det - åndelige - faraoniske og egyptiske fængsel. Efter den firfoldige skriftlæsnings hermeneutiske regler forudsættes en profetisk – åndelig – sammenhæng mellem Det gamle Testaments og nutidens begivenheder og mellem fortidens og nutidens mennesker. Djævelen og synden skal samtidig forstås både moralsk og som en omskrivning af pavekirken og dens misbrug. Det sidste fremhæver Christiern Pedersen i sin bearbejdelse af forordet, idet han efter Djævelens magt og syndens trældom tilføjer, at det, Gud har frelst de kristne fra, også, og nok så meget, er ”den store vildfarelse som vi vaare før vdi” dvs. pavekirkens forvrængning af kristendommen. Når man ved det, ved man også, hvad det vil sige, at at nu ”mwe høre hans egne ord oc Euangelium”.

I forbindelse med den profetiske sammenhæng mellem dengang og nu slår forordet fast, at det er de kristne, der synger salmer og lovsange med hjerte og mund, der forstår at udnytte ”thenne naadelige tyd”. Lidt senere inddrages henvisningerne til salmesang i Det nye Testamente, ligesom tidligere henvisningerne i Det gamle Testamente var blevet bragt. Hvad profeterne og de andre i Det gamle Testamente havde gjort profetisk-ubevidst, gør den kristne bevidst, idet han synger takken til Gud, salmerne, i Jesu navn.

Først henvises der til 1.Kor. 14, Kol 3 og Ef 5: De kristne skal lære og påminde hinanden med psalmer, lovsange og åndelige viser. Salmesangen er i sit væsen kollektiv, samtidig med at den er den enkeltes dybt personlige udtryk (”siungendis Herren y eders hierte”). Fra brevlitteraturen vender forordet sig til de nytestamentlige cantica i Lukasevangeliets kap. 1 og 2, Marias lovsang (Magnificat), Zacharias lovsang (Benedictus), englenes lovsang julenat (Gloria in excelsis deo) og Simeons lovsang (Nunc dimittis). Bortset fra henvisningerne til 1. Korinterbrev og Kolosserbrevet er rækken af nytestamentlige eksempler på lovsang og salmesang oversætterens tilføjelse, som Christiern Pedersen i sin bearbejdelse af forordet gør noget kortere. Til gengæld konkluderer han opremsningen ved at skrive, at ”Derfore skulle oc alle Christne siwngne Psalmer oc Loffsange og tacke oc loffue Gud almechtiste med dem for sine mange velgerninger.”

Hermed afslutter Luther det første afsnit i sit salmebogsforord, hvor han har behandlet salmebogsproblematikken mere principielt, og fortsætter i andet afsnit med at nærme sig en omtale af det praktiske salmebogsarbejde. Efter beskedent at have kaldt den foreliggende salmebog et forbillede for og en opfordring til andre om at gøre det bedre, end han selv og Johan

Walter har gjort det i den foreliggende salmebog, nævner Luther Moses sang 2.Mos 15 og Paulus' opfordring til at synge 1.Kor 2.

Den danske oversætter understreger, at "wÿ" - hvilket i forordet til *En ny handbog*" ikke kan betyde Luther og Walter, men må betyde ham selv og de i dag ligeså ukendte tekstlige og musikalske medarbejdere, han har haft i Malmø, eventuelt i Rostock - i den foreliggende salmebog har samlet nogle salmer og åndelige sange "wdi een god mening". Der menes her ikke redaktørernes gode intention med udgivelsen, men at de enkelte tekster og samlingens redaktionelle struktur giver 'god mening' både teoretisk - teologisk - og praktisk - til brug i højmesse- og tidesangsgudstjenester. Hertil svarer oversætterens tilføjelse i forhold til Luther "oc ladit thennom merckelige orenttit oc flittig corrigeret med then hellige schriff well bewernid". I betragtning af, at de fleste af salmerne er oversatte salmer af Luther og andre centrale skikkelser i den wittenbergske reformation, kan man undre sig over, at oversætteren understreger det teologiske tilretningsarbejde så stærkt, som han her gør. Forklaringen kan ligge i den sidste bemærkning, at salmerne er forsynet med skrifthenvisninger, der løbende relaterer dem til bibelsteder, der beviser deres - salmernes - bibelske fundering. Salmebogsredaktøren og hans bagland var ikke uden grund bibelhumanister, for hvem der var vigtigere, at salmernes udsagn svarede til Bibelens, end at de lå i forlængelse af Luthers reformatoriske teologi, eventuelt var skrevet af ham selv. Det er i samme ånd, Luthers "ettliche geystliche lieder" umiddelbart i forvejen er gengivet med "Psalmer oc aandelige wÿser". Det er vigtigt for salmebogsredaktøren igen og igen at understrege, at det er de bibelske salmer, der er den nye kirkelige sangs fundament.

Det kan heller ikke være tilfældigt, at redaktøren af *En ny handbog* ikke har medtaget Luthers primære grund til at udgive en salmebog, "das heylige Euangelion / so ietzt von Gottes gnaden widder auff gangen ist / zu treyben vnd ynn schwanck zu bringen". Grunden kan være, at den vækstmetaforik, Luther her associerer til, i en bibelhumanistisk kontekst kan forstås som en koncession til en ikkebibelsk funderet skabelsesteologi i lighed med tendenser i den middelalderlige katolske teologi. En sådan teologi må der ud fra redaktørens bibelhumanistiske forudsætninger selvfølgelig tages afstand fra, selvom den er formuleret af Luther selv. Christiern Pedersen, der må have kendt Luther-tekstens ordlyd, tilføjer, at det redaktionelle arbejde med salmebogen er sket, "paa det ath Gudz ord oc euangelium / maa der met fordis oc fremmis oss alle til vor sielis hugsualelse". Det er interessant at se, at Christiern Pedersen oversættet sådan, at det kun er den direkte intellektuelle, ikke den indirekte vækstassocierende betydning af Luthers ord, der bliver gengivet på dansk.

I det følgende afsnit kommer Luther ind på de pædagogiske overvejelser, der har ligget bag hans og Walthers salmebogsudgivelse. Salmebogen er udgivet med firstemmigt udsatte

melodier for at ungdommen, dvs. latinskoledisciplene skulle have noget, der professionelt og kunstnerisk levede op til standard, og som kunne optage dem i en sådan grad, at det kunne fortrænge de "bul lieder vnd fleischlichen gesenge", der ellers optog dem. Synspunktet er et dobbelt, dels et moralsk-kulturelt, dels et videnskabeligt. "bul lieder" er sange, der på alle planer handler om erotik og sex, sådan som den slags sange altid har gjort, uden at der dermed er sagt noget om deres kunstneriske kvaliteter eller mangel på samme. Boleviserne, som de hedder i den danske oversættelse, er ligesom de "kødelige sange" uheldige, fordi de blokerer for en forståelse af tilværelsen, der omfatter andet end de mest påtrængende materielle behov. Boleviserne og de kødelige sange lukkede med deres bornerte tilværelsesforståelse og -beskrivelse af for en omfattende forståelse af menneskelivet i dets universelle perspektiv. Over for disse sange sætter Luther og Walther de firstemmigt udsatte salmer, hvor form og indhold samvirkede om at åbne det universelle perspektiv for de unge mennesker samtidig med at det var i stand til at fastholde dem i en eksistentiel forståelse af det.

Salmeteksterne gav de unge mennesker adgang til det bibelsk-kristne univers og førte dem sammen med evangeliet til et eksistentielt møde med den treenige Gud i Jesus Kristus. Den, der sang med på salmerne stod ansigt til ansigt med Gud i det eksistentielle møde med ham, som pavekirken med dens kultiske embeds- og sakramentsyn havde hindret alle ikkeordinerede i. Samtidig var salmemelodiernes firstemmige udsættelse en manifestation af sfærernes harmoni her og nu. Ved at synge med oplevede den enkelte sig selv og sine medsyngende som en aktiv og dynamisk del af den universelle sammenhæng. På denne måde blev salmesangen en virkeliggørelse af den sammensmeltning af den bibelsk-kristne og den klassiske verdensforståelse og -oplevelse, som var humanismens mål, videnskabeligt, religiøst, kulturelt, pædagogisk. Musikken var i oldtidens og middelalderens videnskabsforståelse de syv frie kunsters kulmination⁸, og den kirkelige musik, dvs. den kirkelige sang, der kombinerede den verdslige og den kirkelige menneske- og verdensforståelse, blev opfattet som kunstens og dermed al menneskelig videns og eksistensudtrykks højdepunkt.

I modsætning til Luthers og Walthers progressive salmeforståelse, er den forståelse, den danske oversættelse giver udtryk for, defensiv-moralistisk. Luthers og Walthers videnskabs- og verdenssyn mangler helt. I stedet forklarer oversætteren tilstedeværelsen af noder med det praktiske hensyn, at de gjorde det muligt at synge hver salme på dens rette melodi - hvorved det blev undgået, at salmerne blev sunget på hver enkelt forsangers hjemmestikkede melodier eller omsungne varianter af de originale melodier. Hensigten var at salmerne skulle kunne synges til

⁸ De syv frie kunster (artes liberales eller ingemuæ) var inddelt i trivium: grammatik, dialektik og retorik, der dyrkedes i elementærskolerne, og quadrivium, der blev dyrket i de højere skoler: aritmetik, geometri, astronomi og musik.

opbyggelse og trøst for hver enkelt, idet "Guds ord oc Euangelium ther med motte flittelig fordis oc fremmis".

I langt højere grad end Luther og Walther lægger oversætterten vægt på, at salmerne ville kunne fortrænge boleviserne. De kødelige sange nævnes ikke, til gengæld kaldes boleviserne, der ikke bliver karakteriseret yderligere i det tyske forlæg, både løsagtige, syndige og ubekvemme, samtidig med at det tilføjes, at de er "ophoff oc grund til møgen synd oc fwlhed". Hos Luther og Walter er boleviserne udtryk for bagvedliggende forestillinger og handlinger, i den danske oversættelse er de årsag til dem. Derfor er det oversætterten alt om at gøre at få dem fortrængt af salmesangen. Det er ikke de overordnede perspektiver, der optager oversætterten, men de praktisk-moralske problemer, og her kan salmerne og de åndelige viser - igen bruger han denne dobbeltbetegnelse - hjælpe, for ligesom boleviserne var årsag til et umoralsk levned, ville salmerne være årsag til et moralsk som "een begyndelse oc rood til all hellighed / tugtiget oc godhed". Det er målet, at de unge mennesker synger salmerne ikke alene "vdwortis med munden, men oc saa indwortis med hiertet", idet den 'indvortes' tilegnelse af salmerne og deres indhold, ville få en holdningsmæssig, moralsk betydning ("een god forbædring"). Der var langt fra universitetsbyen Wittenberg til havnebyen Malmø, ligeså langt som fra Luthers teologisk-universalistiske syn på salmernes sammenhæng og betydning til de malmøske reformatorers biblistisk-moralistiske kristendomsforståelse. En forskel, der understreges af, at oversætterten har flyttet Luthers kristologiske konklusion på dette afsnit med dets bibelsk-teologiske bestemmelse af salmesangen til slutningen af afsnittet med den moralske begrundelse for salmesangens nødvendighed.

Christiern Pedersen, der også tidligere har forkortet udvidelserne i *En ny handbogs* forord i forhold til Luthers tekst, har i afsnittet med bolevisene flere forkortelser. Således er boleviserne hos Christiern Pedersen i 1533 kun "løssactige slemme" og ikke "løssactige / syndige oc vbeqwemme" som i 1529, ligesom de i 1533 kun er "aarsage till megen synd" og ikke som i 1529 ikke alene ophav, men også "grund til møgen synd oc fwlhed". Christiern Pedersens anliggende er det samme som oversætterten i 1529, men han har ikke i samme grad moralistens hang til brede beskrivelser af synden. Til gengæld har han stilistens ønske om dels at stramme sproget, dels at variere det.

Luther har derefter endnu et afsnit, hvor han uddyber sit syn på musikken, kunsterne og teologien, idet han konstaterer, at det egentlige problem ikke var, at man ikke vidste, at man skulle indføre de unge mennesker i kunstens, musikkens og salmesangens verden, men at man ikke gad det, som han siger med en ironisk snert til de overåndelige ("abergeystliche"), der i modsætning til ham mener, at man kan undvære kunsten og musikken. Dette afsnit er ikke

oversigt er ikke oversat i *En ny handbog*, ligesom Christiern Pedersen heller ikke oversætter dette afsnit i sit forord.

Til sidst slutter Luther sit forord med at ønske at "Gott geb vns seyne gnade", et ønske, der oversættes nogenlunde ordret i *En ny handbog*.

I modsætning til *En ny handbog* har Christiern Pedersen forsynet sin salmebog med en kolofon, hvor han gør rede for omstændighederne omkring udgivelsen. Det er Christiern Pedersen magtpåliggende at slå fast, at han ikke ønskede at bringe de kendte salmer anderledes, end de allerede var kendt og lært udenad af de reformatoriske danske menigheder. Af samme grund havde han heller ikke forsynet salmebogen med noder, da melodierne var kendt i forvejen. Til gengæld havde han "mangestedis forbedret dansken som de vel see oc mercke som hende læse kunde".

Det er interessant at se, at Christiern Pedersen allerede i foråret 1533 mente, at det var umuligt at ændre på de salmer, tekster og melodier, der var blevet sunget ind i løbet af de 6 - 7 år, der var gået, siden reformationen var begyndt i Malmø. Christiern Pedersens konstatering viser, hvor hurtigt reformationen var blevet gennemført og nu var en folkeligt kendsgerning, der ikke kunne ændres ved. Som Christiern Pedersen siger, havde han foretaget en række større og mindre hovedsagelig sproglige rettelser. Heller ikke disse rettelser fik lov til at blive stående. Der tages hensyn til dem i *En ny psalmebog*, der kom et par år efter Christien Pedersens salmebog, men i Hans Thomissøns salmebog er det hovedsagelig teksterne fra *En ny handbog*, der blev optaget som de eneste - med den kommentar, at det var disse tekster, der blev brugt i landets nye hovedkirke, Frue Kirke i København, der netop ved kongeligt brev af 13. januar 1568 var blevet landets liturgiske normalkirke. Hvad der allerede 3 ½ år før reformationens officielle indførelse var blevet indsunget tradition i Malmø, forblev grundstammen i dansk gudstjenestetradition lige til indførelsen af *Evangelisk-kristelig Psalmebog* 1798. Et manende perspektiv, der viser hvor afgørende det er, hvad der sker i en ny bevægelses allerførste tid!

Davids psaltere paa danske (Frands Vormordsen) 1528

Kort før den anonyme redaktør af *En ny handbog* oversatte og bearbejdede Luthers salmebogsforord, havde en af de kommende hovedpersoner i den malmøske reformation, Frands Vormordsen, 1528 udgivet en oversættelse af de gammeltestamentelige salmer, *Davids psaltere paa danske wdsat*⁹. I det forord, der indleder denne oversættelse, har Vormordsen et afsnit, der ligger meget tæt på afsnittet om boleviserne og de verdslige sange i *En ny handbog*¹⁰. I forordet,

⁹ *Davids psaltere paa danske wdsat* ...

¹⁰ Se bilag ...

der er stilet til Anders Bille til Søholm og dennes hustru Petronella Olufsdatter, beskriver Frands Vormordsen, hvordan de løsagtige viser, som "dranckere oc bolere haffue dictedt wdi syndig oc wbeqwem handel oc pleije fordi at siwngte met løssactige noder oc stæmme ther (thess vær) nw almenelige qwedis paa hoffgaarde oc y herre hwss", fortæller børnene og de unge mennesker om synden, førend de selv møder den, "saa ath mange kwnde tale oc qwæde synd før en the anthen kunde giøre synd eller wyde hwad synd er". Frands Vormordsen forestiller sig, at man nu i stedet kunne lære børnene og de unge at "qwede thesse psalmer oc aandelige lof sange icke alsomeniste wdourtis mett mwnden, men oc saa oc serdelis indwortis mett wore hiærther effter sancti Pauli bud oc befaling"¹¹

Frands Vormordsens tekst ligger her så tæt op ad forordet i *En ny handbog*, at det er nærliggende at forestille sig en indbyrdes afhængighed, hvor redaktøren af *En ny handbog* i sin bearbejdelse og udvidelse af Luthers forord 1529 låner og viderefører formuleringer fra Vormordsens forord fra året før.

Vormordsen forestiller sig, at "thesse psalmer oc aandelige loff sange" skulle kunne fortrænge de løsagtige viser. Rent bortset fra det realistiske eller urealistiske i sådanne forestillinger, er det interessant, at Vormordsen forestiller sig, at hans oversættelser af de gammeltestamentlige salmer både med tekst og melodi skulle kunne synges af folk i almindelighed i samtiden. Ganske vist har de gammeltestamentelige salmers melodier været kendt fra kirken, men de har været så forskellige fra både adelens og almuens sange og viser, at det i dag er vanskeligt at forestille sig, at det, Frands Vormordsen opstiller som et program i sit forord, skulle kunne have en chance i det virkelige liv mellem almindelige mennesker. Han ser ikke den store forskel mellem de gammeltestamentlige salmer og den folkelige sang, og hans bemærkning om de åndlige lovsange kunne tyde på, at han har haft den udbredte folkelige hymnesang og sang af åndelige sange i øvrigt i tankerne. Det er en mulighed, at Frands Vormordsen, der daterer sit forord til foråret 1528, kan have haft den reformatoriske salme- og åndelige visesang tankerne. Claus Mortensen begyndte sine gudstjenester i Malmø foråret 1527, og de danske salmer har været det, der især faldt i øjnene - og ørerne - ved disse gudstjenester. I så fald har han kunnet forestille sig, at hans oversættelse af de gammeltestamentlige salmer, som den ordrette gengivelse af den latinske og bag den den hebraiske tekst, skulle kunne fortrænge de strofiske oversættelser, der blev brugt ved de nye evangeliske gudstjenester. Har Frands Vormordsen forestillet sig noget sådant, blev hans forhåbninger hurtigt gjort til skamme.

¹¹ Davids psaltere bl. Bj v

Selvom hans psalter-oversættelser fandt stor udbredelse¹², blev det hverken dem eller de rimede prosaoversættelser fra Viborg, men de strofiske oversættelser, originale og efter Luthers og andre tyskeres forbillede, der hurtigt fortrængte al anden kirkelig sang både i og udenfor gudstjenesten.

En ny psalmebog (Hans Vingaard) 1535-36

En Ny Psalmebog fra midten af 1530'erne overtager næsten ordret Christiern Pedersens forord fra 1533. De eneste forskelle fra Christiern Pedersens ordlyd findes i tilføjelsen B, hvor 'forme' (dvs. forne) ændres til "fordum", og i tilføjelsen I, hvor Christiern Pedersens "Oc Luce ii Englenis loffsang" udelades. I det første tilfælde rettes en trykfejl sådan, at den ikke mere kan misforstås. I det andet tilfælde udelades henvisningen til englenes lovsang ved Bethlehem (Luk. 2), da den ikke ellers regnes til de tre nytestamentlige cantica, der traditionelt er indgået i gudstjenesteliturgiernes¹³.

Nogle nye Psalmer oc Lofsange (Dietz) 1536

I forordet til det tillæg, Ludwig Dietz trykkede og udgav 1536 sammen med restoplaget af sit eftertryk af *En ny Handbog* 1529, skriver han om salmebogens og tillæggets tilblivelseshistorie, at Hans Meyer fra Rostock havde ladet *En ny handbog* trykke i Magdeburg, og at han - Dietz - havde eftertrykt den med større typer for at ældre mennesker skulle kunne læse den. Eftertrykket var sket ord- og bogstavret, hvorved originalens trykfejl var gået urettede med over i eftertrykket. Denne fejl råder Dietz imidlertid bod på ved at anføre en liste med trykfejlene i forordet.

Dietz bruger som *En ny handbog* og Christiern Pedersens salmebog 1533 stadig dobbeltbetegnelsen "Psalmer oc lofsange", både i titlen og i forordets tekst. Desuden opfordrer han læserne til at påpege de fejl og mangler, de måtte finde i salmebog og salmebogstillæg "paa thz att HERRENS loff thes ydermerer kunde formeres / och förøgis / Och wÿ motte vdi kierlighed til wor neste thes krafftigere optendis oc opueckis / Thet vnde oss Gudt alle AMEN." Smukkere kan det ikke siges i en udpræget kommerciel salmebogsudgivelse, der først og fremmest sigter på at få solgt det indtil da usolgte oplag af den eftertrykte salmebog fra 1529¹⁴

Peder Palladius' forord

¹² Ole Chrysostomus optegnelser fra Wendelbo stift ...

¹³ Om tilblivelsen af *En Ny Psalmebog*, se i øvrigt Niels Knud Andersen 1983 bd. 2

I 1550'erne skriver Sjællands biskop Peder Palladius nogle forord til salmeudgivelser både af ham selv og af andre. Det ældst bevarede er forordet til *En Ny euangeliske Rimstaack* fra 1554¹⁵. Der er tale om et forord til en religionspædagogisk udgivelsen, hvorfor det er stilet til "alle sognedegne vdi Sielands Stict", som han pålægger at lære de børn, de har ansvaret for i sognene, en ny rimstok, dvs. huskevers til alle årets søn- og helligdage, sådan at børnene ikke alene kunne lære rækkefølgen udenad, men også de evangelier, der skulle prædikes over. Der fandtes lignende huskeremser for alle årets dage, de såkaldte Ciceo Janus'er¹⁶. De var nødvendige at kunne for den illitterære del af befolkningen for at de kunne holde styr på kalenderne og de dage og tider, som ikke mindst landbrugets arbejde året igennem fulgte. På samme måde skulle denne nye evangeliske rimstok gøre det muligt at holde styr på kirkeåret og dermed de evangeliske beretninger, som hørte til de enkelte søndag, og som i praksis sammen med epistlerne til de samme søndage udgjorde de flestes kendskab til Det nye Testamente. Peder Palladius fortæller, hvordan han som ungt menneske og elev i Ribe latinskole kom til kort over for sin gamle far, Esbern Jensen, der selvom han ikke kunne læse, kunne kirkeårets søndage og deres evangelier udenad takket være den gamle rimstok, der tilmed stammede fra tiden før reformationen. I forlængelse af rimstokkens oversigt over kirkeår og evangelier lå salmerne, som det også var degnenes opgave at lære børnene og de unge det omfang der var nødvendigt for at de kunne deltage i gudstjenesten og i øvrigt vide, hvad evangelisk kristendom gik ud på. Den nye, evangeliske rimstok, "Christus indtil Hierusalem red", kunne, som Peder Palladius gør opmærksom på, ikke alene fremsiges, men også synges på melodien til Luthers kendte og populære julesang "Aff himmelen høyt komme wi nu her". Et eksempel på, hvor centralt sangen stod i tidspædagogik¹⁷.

Senspendag 1554, udgav Peder Palladius tre salmer af Arvid Pedersen som en nytårshilsen til de latinskoledisciple og studenter ved universitetet, både dem, der var blevet i byen, og dem, der var rejst at sted for at undgå den pest, er på det tidspunkt hærgede i København¹⁷. I omtalen af Arvid Pedersen fortæller Peder Palladius om ham, at han havde været i Wittenberg i midten af 1520 og der siddet under Luthers kateder, en slet skjult hentydning til hvor vigtigt det var at udnytte sin tid som studerende optimalt. I denne forbindelse kunne man ved at læse og syngte rette, evangeliske salmer som arbid Pedersens forene det nyttige med det behagelige, ikke alene til glæde for sig selv, men også til glæde for andre, som Palladius siger til sidst i forordet: "Kære Børn saa annamer disse Christelige Sange oc siunger dem ocsaa faar andre / at Gud kand disydermere bekendis / loffuis oc Prisis i vor Danske tungemaal". De to

¹⁴ Om tilblivelsen af *Nogle nye Psalmer oc Lofsange* (Dietz) 1536, se Niels Knud Andersen 1972

¹⁵ *en Ny Euangeliske Rimstaack / Om ...*

¹⁶ Se Thomissøns Salmebogs Cicio Janus ...

¹⁷ *Tre Merckelige Sange / som ...*

forord ligger i god forlængelse af hinanden. Sangen er stadig som i reformationens første år et vigtigt om ikke det vigtigste pædagogiske redskab i evangeliet tjeneste.

Senere samme år, 1554, sendte Peder Palladius en julehilsen, denne gang til "alle Sogneprester i Danmarckis oc Norgis Riger"¹⁸. Salmen er skrevet og udsendt til trøst for de præster, der føler sig trængt af "det Babyloniske Horfolck / voldsmend / oc andre Wgudelige halse / som icke mere maa lide Guds ords tienere eller Guds fattige Faar / end som de wgudelige Hedninge maatte lide Guds folck i det Babylonske fengsel". Hvem der her præcist er tale om, siges ikke, men det er tydeligt, at salme og forord er skrevet til præster, der har brug for både hjælp og trøst. Det koster at forkynde evangeliet. Det gjorde det i reformationens frembrudsår, og det gør det stadig, selvom fjenderne, de babylonske horfolk osv., næppe mere først og fremmest er katolske traditionalister, men snarere uforstående bønder og borgere og herremænd. For Peder Palladius er der en profetisk sammenhæng mellem Bibelens profetiske hændelser og samtiden, en profetisk sammenhæng, som salmerne, både de bibelske og de nye, samtidige, er i stand til at forløse for brugere og tilhørere. Palladius præsenterer salmen og salmegenren som både det bibelske og det samtidige hermeneutiske omdrejningspunkt i en aktuel-evangelisk kontekst. Salmesangen har stadig for ham den samme eksistentielle dynamik som den havde for de første reformatorer. Det samme er tilfældet i den indledning, Palladius giver sin gendigtning af Salme 73, "Sandelig gud er Israel god oc naadig"¹⁹, der ligeledes stammer fra 1554.

Peder Paladius skrev i slutningen af 1550'erne et par forord til andres udgivelser. Først til Erasmus Lætus' udgave af de gammeltestamentlige salmer efter Christian 3.s bibel til tilføjelse af Luthers summarier til hver af salmerne²⁰. Udgivelsen skulle erstatte Georg Schmaltzings *Davids Psalter giord wdi Bøner* fra 1533. Palladius skriver i sit forord meget afvisende om Schmaltzings bog og meget anerkendende om Lætus', der ikke bringer salmerne i bønneform, men i de gængse oversættelser. Derved får læseren ikke alene en bønnebog, men også en takke-, trøste-, profet- og lærebog. Palladius, idet han håber, at "den Menige mand vilde venne sig til / daglige at bruge aff Hierte oc Mund / disse Kong Davids Psalmer i steden igien / for de mange / store / skendige oc blodige Eeder oc Bander / som Gud almectigste gruselige oc offuer maade foirtørnis met." Palladius tankegang ligger i forlængelse af Frands Vormordsens fra 1529 (Vormordsen var i mellemtiden blevet den første evangeliske biskop eller rettere superintendent i Lund) og svarer nogenlunde til, hvad man siden havde kunnet læse i de danske salmebøgers forord.

¹⁸ *Den CXXXVII. Psalme / Super ...*

¹⁹ *Den LXXIII. Psalme ...*

²⁰ *Davids Psalter met Doct: Mart: Lutheri Summarier. ... (1556)*

To år efter skrev Peder Palladius sit sidste salmebogsforord i den nyudnævnte islandske biskop Gísli Jónssons samling salmer oversatte af ham til islandsk²¹. Palladius glæder sig over, at man nu "paa Islands maal" kan få "Hellige sang / oc aandelige Viser / til den Meninge mands vnderuisning / trøst oc husualelse", og han tilføjer: "Som ieg haaber at det fromme Klerkeri paa Island icke forsømmer ath siunge læsse oc scriffue disse Pslmer / och de som min fromme her Morthen Eynesen lod vdsette til gaffns / og til Guds ære". Salmerne skal efter Palladius mening udfylde samme rolle på Island som i Danmark. De skal som hellig sang (dvs. som salmerne i Det gamle Testamente og de tre cantica i Det Nye) og som åndelige viser imødekomme folks behov for undervisning, trøst og husualelse. Også her er Palladius' formuleringer i god overensstemmelse med hvad man har ment om salmer og salmesang siden man 30 år tidligere begyndte at synge danske salmer ved de reformatoriske gudstjenester i Malmø og Viborg.

Den danske Psalmebog (1569), Hans Thomissøns salmebog

Hans Thomissøns salmebog, *Den danske Psalmebog*, fra 1569 repræsenterer den fulde udfoldelse af den reformatoriske salmesang i Danmark. Ikke alene er alle de væsentlige tekster fra gennembrudsårene og årene derefter med sammen med en stor mængde salmer, tyske i oversættelse og danske, fra hans Thomissøns egen samtid, også melodisiden er fuldgyldigt med, idet alle salmer fra melodianvisninger, enten i form af melodistemmen i fornemt nodetryk, eller i form af henvisninger til andre salmers melodier, som de pågældende salmer kan synges på.

Thomissøns salmebog er forsynet med først et kalendarium som forgængerne, og sidst en gennemgang af højmissen og en række specialregistre før den alfabetiske indholdsfortegnelsen, et anbefalende hyldestdigt af Anders Sørensen Vedel og en fyldig kolofon af bogtrykkeren, Laurentz Benedicht. Efter kalendariet indledes salmebogen af et dobbelt forord, først en nyoversættelse af Luthers forord fra Wittenborg-korsangbogen fra 1524 og derefter et noget længere forord af Thomissøn selv.

Det er overraskende, at Thomissøn sætter en nyoversættelse af det 45 gamle Lutherforord som indledning til sin salmebog. Det kan ikke alene skyldes thomissøns veldokumenterede interesse for fortiden, et skyldes utvivlsomt også den høje vurdering for den klassiske wittenbergske teologi, der var kendetegnende for Frederiks 2.s kirkepolitik²².

Der er tale om en langt mere ordret oversættelse end de tidligere oversættelser i *En ny handbog* og Christiern Pedersens Malmø-salmebog. Det er derfor med fuld ret, fortalen nu i modsætning til tidligere har fået Luthers navn med: "Doctor Morten Luthers fortale". Luther har

²¹ *At Gudz loss meigi ætiid aucmæzt w medal Kristinna ... 1558*

nu fået en autoritativ for ikke at sige kanonisk betydning, som han ikke havde i reformationens første år, hvor han blev opfattet som den store inspirator, der forløste, det der lå i tiden. Det var først senere med den officielle indførelse af reformationen 1536 og den konsolidering, der fulgte i årene derefter, Luther blev indbegrebet af den reformatoriske teologi, hvorfor det nu var hans navn, der borgede for den rette evangeliske teologi og ikke omvendt, som det havde været tilfældet før 1536.

Selvom der er tale om en i det store og hele ordret oversættelse, der der en række mindre afvigelser. I lighed med de første oversættelser af forordet, er det ikke alene profeter og konger, men også "gudfrygtige Mends oc Quinders exempel" der henvises til i Det gamle Testamente. I afsnittet om salmernes firstemmige udsættelse, er det Thomissøns ønske, at de må blive udsat firstemmigt, hvad de ikke er endnu i dansk sammenhæng. Som gammel skolemand har han vist, hvad han skrev om, ligesom han sikkert har ærgret sig over, at man endnu ikke kunne i Danmark, hvad man 45 tidligere kunne i Wittenberg. Lidt senere kalder Thomissøn, også de "forgiffrige Boleuiser" "forgifftige", ligesom han bemærker, at firstemmigt udsatte salmer ville kunne "faa orsag til at offuergiffue dem [dvs. boleviserne] oc skillie sig aff met dem". Lidt senere bemærker Thomissøn med en god portion ironi om de sværmere, der forkastede musikken sammen med de øvrige kunster, at de "dog ville siuneis megit Aandelige".

Den største forskel til Luthers forord fra 1524 er indføjelser af et centralt afsnit fra Luthers forord til Babsts fra 1545. Det drejer sig om fortalens andet afsnit, hvor Luther taler om lovsangen i og på baggrund af Det nye Testamente. Luther begynder sit forord med at omtale lovsangens trange kår under lovens fortegn i "das alte / faule / vnlustige Testament" i modsætning til Det nye Testamente, hvor "Gud hafuer jo gjort vort hierte / sind oc mod lystigt oc glad / ved sin elskelige Søn som hand gaff for oss til en Genløselse fra Synden / døden oc Dieffuelen." Efter omtalen af gudstjenesten og lovsangen i Det nye Testamente fortsætter Luther med at glæde sig over, at mennesker nu bliver hjulpet til "solcjer freude des glaubens" gennem salmebøger som den der her nu er udgivet af Valentin Babsts, der den diamentrale modsætning til den romerske pave ("Bapst"), "der nichts denn heulen / trawren vnd leid in aller welt har angerichtet". Resten af forordet benyttger Luther til at korrigere et par misforståelser, først, at et skulle være ham, der havde forfattet salmen "Nu last vns en leib begraben", som hans gode ven Johannes Weis faktisk havde skrevet, dernæst at man i "Aus tiefer not schrei ich zu dir" havde ændret "dich fürchten" til "sich fürchten", hvilket var fatalt, da det er Gud og ikke mennesker, heller ikke sig selv, man skal frygte.

²² Martin Schwarz Lausten

I sit eget forord omtaler Hans Thomisøn først salmesangen systematisk-dogmatisk med udgangspunkt i Paulus' udtalelse om salmesangen i kapitel 3 i brevet til menigheden i Kolossæ . Overskriften er "Guds ord": "Lader Christi Ord bo reigelig iblant eder / i all Visdom / Lærer oc formaner eder selff met Psalmer oc Loffsange (oc Aandelige deilige viser / oc siunger for HERren i eder hierte". Det er vigtigt, at alle indbyrdes forkynder Guds ord. Samtidig er det altafgørende, at Guds ord bliver forkyndt, sådan at det bliver forstået, og ikke "wflitteligen met en forfengelig mundklammer ... lige som hine Paistiske Prester / Muncke oc Nunner fremsnurre deris Læsning oc sang" som det var sket i den katolske tid. I stedet skulle forkyndelsen og tilegnelsen af Gud ord være sådan, at man "i all Visdom skulle Christi ord anamme oc beholde". et kunne ske ved en tilegnelse af , "huem oc huad" Kristus, hvd han ville med mennesker, og hvad han led for menneskers skyld. Altafgørende er, "at Guds Søn som er Faderens LOGOS / der er / euige Ord oc talende person / vil ved dette liudelige oc mundelige ord (som predickis / hørís oc troís) vere krafftig vdi oss (som det høre / lære oc tro / oc i vort leffnit effterfølge) oc giffue oss sin hellig Aand." Endelige anfører Thomissøn, at "det er icke den ringeste maade til at rigelige oc Christelige bruge / øffue / formere oc beuare Guds Ords salige kundskab iblant oss, at wi det haffue met skøne Rim befattet vdi Psalmer oc Loffsange / oc Aandelige deilihge Viser / som wi skulle siunge for HERren aff hiertet".

I et mellemafsnit afslutter Thomissøn den principielle del af sit forord ved at sammenholde Guds Ord og musikken, der hver for sig ikke kan overvurderes, men som sammen gør den åndelige sang til det uovertrufne udtryk for ordet som det lyder og som det høres. Der er meget langt fra de første salmebogsforords nedtoning af musikken og de øvrige kunster til Hans Thomissøns begejstrede omtale i sit forord i 1569-salmebogen. Det er tydeligt, at Ikke alene Luthers syn på kunsterne, ikke mindst musikken, er slået igennem efter 1536, men også reformatorernes, herunder ikke mindst Philip Melanchtons positive vurdering af de klassiske humanstiske discipliner.

Umiddelbart efter den høje vurdering af musikken som hymanistisk disciplin gennemgår Thomissøn salmesangens historie, først i bibelsk sammenhæng i Det gamle og Det nye Testamente, både i evangeierne og brevene. Derefter giver han en oversigt over salmesangens historie i den kristne kirkes historie, idet han omtaler først de græske og derefter de latinske kirkefædre, der har udtalt sig om eller som har skrevet salmer "indtil Gregorius magnus ved det Aar 600. stiftet Scholer til at oplære Vngdommen i Chorsang (som aff hannom bleff kaldit den gregorian sang)". Gregor den store blev højdepunktet, men også der negative vendepunkt i salmesangens historie, idet den herefter blev mere og mere ufolkelig. Dels fortrængte sangen prædikenen fra gudstjenesten, dels blev sangen latinsk og ikke på folkesprogene, dels betød "saadan Chorsang oc skraalen i Kircker oc Kloster vnder Paffuedommit" på et sprog, som

menigheden ikke forstod, at gudstjenesten blev udvendig og ufolkelig. Det positive vendepunkt kom med Morten Luther, idet gud begyndte "blant andit gaat at lade ved hannem dictis skøne tydske Psalmer oc Aandelige Viser", hvilket siden mange andre også gjorde både i Tyskland og i Danmark "paa det at Guds børn kunde bekiende / lofue oc prise Gud met Psalmer paa deris egit maal / som de forstaa."

Efter denne verdenskirkehistoriske gennemgang vender Thomissøn sig til den reformatoriske salmesangs historie i Danmark. Først omtales den ældste reformatoriske salmesangs historie fra den første evangeliske og dansksprogede gudstjeneste 1. juni 1527 i Malmø over udgivelsen af den første salmebog 1528 til udgivelsen af Thomissøns egen salmebog 1569. I forbindelse med sit salmebogsarbejde fortæller Thomissøn hvordan han som latinskolerektor i Ribe fra 1557 begyndte at samle salmer, både tekster og melodier til brug for sangundervisningen i skolen og elevernes sangtjeneste i kirken, et arbejde han fortsatte, da han 1561 var blevet sognepræst ved Frue Kirke i København. Samtidig han gør rede for de principper, han lagde til grund for redaktionen af den officielle danske salmebog kongen, Frederik 2. pålagde han at udgive. Salmebogen er lagt sådan til rette, at der er melodi til alle salmetekster, at der kun er en version af hver salmer, og at de er den version, der har været brugt i København, dvs. Frue Kirke, der er valgt ("paa det at andre / for enighedens skyld / ocsaa samme Noder og fordanskelse bruge kunde.") Salmerne er i øvrigt rubriceret ikke efter gudstjenestens eller kirkeårets forløb, sådan som man til dels havde gjort i de tidligere danske salmebøger, men "under vor Christendoms Hoffuit-Artickler" for at "mand dissbedre kunde finde de Psalmer / som komme offuer eens met huer synderlige Høytid eller den dags Predicken." Med hensyn til det teologiske indhold har den wittenbergske teologi været retningsgivende, og som sikkerhed for at det er denne normgivende evangeliske teologi, der findes i salmebogens salmer, er deres forfattere nævnt "til it vidnisbyrd / end oc for vore effterkommere / at wi vdi Danmarckis oc Norriges Riger predicke sandrectelig bekiende oc anamme den sande Euangeliske lærdom i Kircker oc Scholer / lige som den vdi den Vittembergiske Kircke oc Schole lærdis aff Doctor Morten Luther / Philippo Melanchthone / oc de andre merckelige Mend / oc endnu læris / Gud være loffuit."

Efter et ønske om, at salmebogen må blive brugt flittigt og gudfrygtigt i brugernes kirker, skoler og huse, opregner Hans Thomissøn 8 grunde til således at bruge salmerne og salmebogen flittigt og gudfrygtigt:

1) til at love og prise Gud

2) til at lære, fremme og bevare Guds ord, "fordi rim oc Sang læris snart met lyst / oc kunde best ihukommis. Om obembare Predicken end bleff forbøden / om alle gode Euangeliske bøger bleffue brende oc sønderreffne / dog kand den forstand som ved gudelige Viser er indgrod

i hiertet / icke saa snart borttryckis". Thomissøn havde hele sit liv levet i konfessionskrigenes tid og vidste, at det var realistisk at skrive, som han her gjorde.

3) til at motivere til bod, gudstro og bøn

4) til at "fordriffue sorrig aff it sorrigfult hierte / oc bekomme ret Aandelig glæde oc trøst i liffs oc døds nød"

5) til at bekende gud åbent for "alle Menniske / for Engler oc Dieffuele."

6) til at motivere børn og unge til at kende og prise Gud

7) til at "locke Guds hellige engler til eder / oc til at bortdriffue de onde Aander dieffuele fra eder"

8) til at forhindre og aflægge "hine slemme Papistiske Sang (Boleuser oc andre forfengelige / Wgudelige / wnyttige oc forargelige Viser"

Det er tydeligt, at det er kirkemanden såvel som skolemanden, der her fører ordet. Synspunkterne er spændende, omfattende, nærmest holistiske, og her formuleret af en mand, der sammen med sin kirke virkelig tror på det, han siger, samtidig med at de er udtryk for et - officielt - kirkeligt og religionspædagogisk program, der ikke - ud fra sin tids forudsætninger - er formulere mere professionelt på dansk.

Thomissøn slutter sit forord med en bøn om, at Gud, kongen, rigernes råd og anden øvrighed, lærerne ved universitetet og rigernes skoler og kirker sammen med børn og efterkommere må lovsynge Gud med sådanne kristelige sange, at Guds navn må holdes helligt og Guds vilje må ske her på jorden, sådan at "wi i det euige liff kunde findis / oc der tilsammen met de hellige engler oc andre Guds helligen lofue oc prise Gud / met euige oc wafladelige Loffsang."

Salmebogen slutter efter den alfabetiske indholdsfortegnelse med et latinsk hyldestdigt af Hans Thomissøns elev fra Ribe latinskole, Anders Sørensen Vedel. Dette digt er skrevet som typisk humanistisk digt med inddragelse af antik mytologi og retoriske strukturer, hvorved det svarer mere til billedrammen omkring titlen på salmebogens titelblad, end til salmernes kristne, retoriske telogi.

Sidst skriver bogtrykkeren eller forlæggeren Laurentz Benedicht meget anerkendende om Hans Thomissøns redaktionsarbejde, ligesom han anbefaler sig med sit trykke- og udgiverarbejde.

Hans Thomissøns Salmebog blev i den efterfølgende tid normgivende for dansk-norsk salmesang. Det var et prestigeprojekt, der skulle vise udlandet, både tyskere og - måske især - svenskere, at dansk salmesang og danske salmebøger var på internationalt niveau. Projektet lykkedes for så vidt som det er den mest professionelt redigerede og udstyrede salmebog, der overhovedet er udgivet i Danmark Man kan sige, at projektet næsten lykkedes for godt, da *Den*

danske Psalmebog hurtigt viste sig at være for omfattende og for dyr til dagligt brug, sådan som de to følgende salmebogsudgivelser, Jespersens Graduale fra 1573 og Reravs salmebog fra 1575 hver på deres måde viste det.

Gradval. En Almindelig Sangbog (1573) Niels Jesperssøns Graduale

Niels Jespersens graduale, *Gradval. En almindelig Sangbog* (1573) er et godt eksempel på den kirkelige og teologiske ensretning, der fandt sted under Frederik 2. den standardisering af kirkelivet, der allerede kan fornemmes i Hans Thomissøns salmebog fra 1569, er gennemført i Niels Jespersens graduale, der udkom 4 år siden. Allerede i gradualets titel viser viljen til ensretning sig med bemærkningen om at det skal bruges "i Kirckerne / til des ydermere endrectighed vdi Sang oc Ceremonier / effter Ordinantzens lydelse". Efter titelblade følger først et brystbillede af Frederik 2. med titler og valgsprog ("Mit haab til Gud allene") og rigsvåbenet, sådan som det også findes i Thomissøns salmebog. Først derefter følger gradualets to forord, først kongens, Frederik 2.s og derefter udgiverens, superintendent (biskop) Niels Jespersens.

Frederik 2. - eller den af hans embedsmænd, der har ført pennen - indleder sit forord med at konstatere, at Kordinansen ikke har betydet den ensartethed i en kirkelige praksis hverken i by eller på land, som det havde været hensigten. Tværtimod har kongne erfaret, "at alleuegne her vdi Riget / sig begiffuer stor Wenighed met Ceremonier och Sang / vdi Kirckerne" med den virkning, at den kristelige religion ikke var blevet befordret og forfremmet som det var kongens ønske, den skulle. Grunden har været, at "en part aff sognedegnene icke sig beflitte / at bruge / oc ved macht holde / thend ordentlige Sang / som vdi Ordinantzen / til sin bestemte tid / beramt er / allevegne vdi Kirckerne at skulle siungis. Men mere effter theris egen lyst / vden ald forskiel / siunger huad thennen gott tyckis och først forekommer." En anden grund er manglen på "Gradualer och Sangbøger / som ordentlig oc Rett er / Effter huilcke Sangen skickeligen och tilbørligen holdis kand." Da den sidste grund i høj grad var årsag til den første havde kongen beordret Niels Jesperssøn til at redigere det foreliggende graduale, som universitetsteologerne derefter har gennemgået. I gradualet "findis at være beramt / huad Sang / thet gandske aar igennem / aff alle sognedegne i Kiøbstederne och paa landsbyerne offuer alt Riget / til huer thid / her effter holdis och siungis skal". De kirkelige myndigheder har herefter som opgave at tilse, at degnene bruger gradualet, da der ikke tilstedes dem "nogen anden Sang at bruge / som til Messen hører / end som fornennffnde bog indeholder". I virkeligheden er det først Jesperssøns graduale, der gør det muligt at ensrette salmesangen i de danske kirke. Når man ser på indholdet af danske salmer i gradualet er der tale om et beskedent udvalg af de salmer, der fire år tidligere var optaget i Thomissøns salmebog. Ret beset var den påbudte ensartethed et forsøg på at etablere en

realistisk men til gengæld obligatorisk laveste fællesnævner for dansk salmesang og dansk folkelig reformatorisk bevidsthed. Det var de salmer, folk lærte udenad - og som degnene havde ansvaret for, at de lærte - der, jfr. Thomissøns forord, sikrede den reformatoriske teologis gennemslagskraft og stabilitet i befolkningen.

Efter kongens forord fulgte Niels Jesperssøns noget længere kirkeligt-teologiske fortale, der er stilet til "Alle Fromme oc Gudfryctige Prouster / Sogneprester / oc menige Kircketienere vdi Danmarckis Rige". Gradualet var en hjælp til det daglige kirkelige og gudstjenstlige arbejde og derfor rettet til dem, der skulle forestå dette arbejde. Efter en indledning, hvor Jespersen understreger, at Guds ord er kirkens centrale gode, fortsætter han med ligesom Thomissøn, men mere kortfattet at gennemgår, hvordan sangen altid har været først de jødiske folks, siden kirkens kendetegn. Efter pavedømmets misbrug af den kirkelige sang havde gud nu igen af sin nåde gennem "Gudfryctige oc retsindige Lærere" opvakt den rette kristne salmesang.

Efter at have henvist til Paulus' udtalelser som "Psalmer oc Loffsange oc aandelige Viser" opregner Jesperssøn tre grunde til at synge salmer, 1) at "teckis oc være Gud behagelige", 2) at "alle hellige sang oc Ceremonier i Kircken" skulle være "for den endelige Sag ordineret oc indset / at de Vankundige skulle der ved lærris oc vennis til Gudfryctighed", og 3) at "Psalmer oc aandelige Loffsng findis da at bliffue ret guds dyrckelse oc tieniste (ved huilcken Gud kand æris) naar de forhandlis oc skee vdi Christi nafn." Modsætningen til denne "rette oc Christelige Brug og øffuelse" af salmer og åndelige lovsange var romerkirkens "forfengelige Skraal oc Mundklammer vdi Kircken (huor hiertet icke følger met". Hvor vigtig den reformatoriske rette kristne salmesang er, skal man dog sørge for at "Guds ords lydelige Predicke Embed met Sacramenternis tilbørlig forhandling kand nyde sin tid" og ikke "ved formegen Sang eller andre ceremonier bliffue forhindret".

Jesperssøn har herefter flere betragtninger om nødvendigheden af den rette balance i gudstjenesten, idet han henviser til romerkirken som et eksempel til skræk og advarsel. Idet han henviser til paulus (1.Kor. 14) slår han fast, at alting "end oc vdi Sangen" skal gå skikkelig og ordentligt til i en kristne menighed, både i kirken og i skolen. Men for at det en gang for alle "findes nogen god middel oc lempe / til at raade hine sersindige sognedegne oc andre Kircketienere / som hger vdi skyld findis at have / at der icke alleuegne vdi Kirckerne holdis en form oc endrectig skick paa Sang oc Ceremonier effter Ordinantzens liudelse. Da siunis det jo fornøden / at der ordineris oc faardscriffuis alle sognedegne / en ret oc nyttig Sangbog vdi Kirckerne / som skulle indeholde den gantske Aars sng / baade paa latine oc Danske / saa nmeget som til Mesen hører / huer Sang til sin tid ordenrtlig bestemmit / effter huilcken sognedegnene finde vide sig at rette." En sådan bog har kongen befalet Niels Jesperssøn at "forfatte oc sammenscriffue / effter den anuisning / som vdi Ordinantzen / paa hues Latin oc

Danske Sang / som til Messen hører det gantske Aar igiennem / nocksom ordineerit oc faarescriffuit er / oc alleuegne vdi denne gantske Bog indsat de Sang og Psalmer huer til sin tid a siungis / huilcke vdi Kiøgnehaffns Kircker / oc mange anden steds ordentlig pelier vdi Messen at siungis: oc den Christen Menighed lengst er beuaant met." Ligesom hos Thomissøn er det den københavnske praksis, der hos Jesperssøn er normgivende for dansk gudstjeneste og salmesang.

Jesperssøn slår - ligesom kongen - fast, at der er salmerne til højmessen ("Messe Embedet"), der er obligatoriske. Derudover kan sognedegnene efter eget skøn synge "de Danske Introitus oc Haleluia for Almues Folckis forstand", ligesom de for at vedligeholde deres egne latinske sprogkundskaber kan synge de latinske sange, der findes i gradualet. Hvis man til "den anden daglige sang vdi Kirckerne det gantske Aar igennem" har brug for flere sange end den, der findes i gradualet, henviser Jesperssøn til Thomissøns 4 år gamle salmebog, "den Ny Psalmebog som hederlig oc Høylærde Mand M. hans Thomissøn haffuer Religionen til beste / met flijd oc god forstand sammenscreffuit / oc eder alle til villie oc tieniste vdi tryck ladet vdgaa." Thomissøns salmebog var en guldgrube for interesserede, men det var i Jesperssøns graduale, degnene og præsterne fandt, hvad de havde brug for, på den måde de havde brug for det, i skolen til udenadslæren og i kirken til kirkeårets gudstjenester med angivelse af, hvilke salmer der skulle bruges til hver enkelt søndag.

Kongens forord, der mest har karakter af det kommissorium, Niels Jesperssøn skulle arbejde efter, er dateret 4. august 1565 og markerer således arbejdets begyndelse, Jesperssøns forord er dateret 1. juli 1573, Frederik 2.s 39 års fødselsdag.

En Ny Psalmebog (1575) Reravs salmebog

To år efter Jesperssøns graduale og 6 år efter Thomissøns salmebog udkom *En Ny Psalmebog*²³, som Rasmus Hansen Rerav havde redigeret efter henstilling fra Sjællands biskop Poul Madsen. Poul Madsen havde konstateret, at kun meget få private havde anskaffet Hans Thomissøns prestigesalmebog fra 1569 til stor skade for både det offentlige gudstjenesteliv og den private andagt. Derfor tog han initiativ til at der blev udgivet en salmebog, der ikke var dyrere, end at almindelige mennesker havde råd til at anskaffe den. Salmebogen var ikke selv forsynet med et forord, men i forordet til *En liden Bønebog*²⁴ fra 1575, som Rerav også havde redigeret, og som var beregnet på at skulle bindes sammen med *En Ny Psalmebog*, kommer Rerav også ind på tilblivelsen af den samtidige halvofficielle salmebog²⁵.

²³ Se Jens Lyster 1976 og 1992

²⁴ Se Jens Lyster 1976 s. 80 - 82

²⁵ Se Erik Dal *Hans Thomissøns salmebog 1569 - 1676*. 1968

Rerav skriver i dette forord, at i den salmebog, han efter "min gunstige Herris / hederlig oc høylært Mands / Doctor Pouel Matssøns / superintendentis i Sielands Stifft / munelige befaling / oc hederlige Mands / Baltzer Kaussis / borgeris oc Bogeførers i Kiøbenhaffn begiering / haffuer corrigert til Prenten / oc der indsæt de besynderligste oc almindelige / som stode i de gamle Psalmebøger / oc nogle ny Psalmer", så mange som der nu var plads til, "for vngdommen oc den Menige mand / for fattige Scholebørn / oc andre som icke kunde formaa at kiøbe den skøne store Psalmebog", som Hans Thomissøn nogle år tidligere havde udgivet. Almindelige mennesker havde ikke råd til at købe Thomissøns salmebog, der i øvrigt var for stor til at man kunne have den med, når man var ude at rejse, sådan at man "baade der aff kunde paamendis at tiene Gud: Oc met disse deylige Psalmer / Christi pinis Historie / euangelier oc epistler oc andet saadant / kunde forløste sig / oc vordriffue Tidens kiædsommelighed / som Christus og hans disciple gjorde / der de ginge til Emaus". I stedet for salme- og bønnebøger ser man nu desværre, "at mange nar de skulle vandre / enten til Land eller vand / da kiøbe de sig Vgelspegels Historie / Sigismunda" osv.

Salmebogen var stadig et vigtigt om ikke det vigtigste våben i det 16. århundredes religiøse og moralske kulturkamp. Kulturkampen blev ført som en multimedieindsats. Salmerne blev læst af den enkelte og læst op for dem, de var i nærheden. Salmerne blev sunget dels af den enkelte til at fordrive tiden og gøre de lange dagsmarcher lettere. Melodierne hang i ørerne, som teksterne ikke var til at få ud af hovedet - og hjertet - når er først var kommet ind. Dertil kom, at flere af salmebøgerne var rigt illustreret med en lang række træsnit. Ikke mindst den sidste, folkelige salmebog, som Rerav udgav i 1575 var forlynet med et væld af illustratione, der som malerierne og skulpturerne i kirkerne både de førreformatoriske og de reformatoriske, åbnede udsynet til bibelens og kirkehistoriens på en gang tidsbestemte og evige verden.

Salmebogsforordene sætter salmebøgerne ind i deres tids- og brugssammenhæng. Salmebøgerne var nødvendige håndbøger. Uden en levende folkelig salmesang kunne den reformatoriske gudstjeneste ikke gennemføres, da salmesangen var det centrale udtryk for menighedens deltagelse i gudstjenesten. I salmesangen var det menigheden og ikke præsten, der var gudstjenestens menneskelige subjekt. På samme måde var det menighedens salmesang ugen igennem, hjemme, ud over markerne, på arbejdspladserne og på farten, der erstattede den katolske tids hostier og kors, der blev båret gennem gaderne eller ud over markerne eller hang på væggene i hjemmet. Det var enhver, der med sin salmesang, der var lært udenad og derfor kunne tages med overalt, og ikke præsterne, der nu overalt etablerede det Gud-menneskelige nærvær. Det sted, hvor den enkelte mødte Gud var nu ikke kun kirken og messeofferet, men hele sognet, principielt hele verden. Det var nu folk, der tog deres salmer, deres bønner og deres bibel med ind i kirken, og ikke præsterne, der lod folk tage noget af deres og kirkens hellighed med hjem.

Som Reravs forord fra 1575, der ganske vist er skrevet til en bønnebog, men lige så godt kunne have stået i en salmebog, er salmesangen er udtryk for den folkelige, i sidste ende demokratiske proces, reformationen satte i gang.

Salmebøgernes forord viser mere end deres salmer, hvordan den reformatoriske proces forløb. I årene fra reformationens begyndelse i Danmark i 1527 til reformationens officielle gennemførelse 1536 vidner forordene om den evangeliske bevægelses frie udvikling. Alle vedkendte sig, at inspirationen kom fra Luther, det er da også hans salmer, der udgør hovedbestanddelen af de første salmebøger, men man forholder sig frit til Luther som en store inspirator. Hans salmebogsforord oversættes frit og selvstændigt uden at hans navn bliver nævnt. Den kendsgerning, at forordet i *En Ny Salmebog* har overtaget Christiern Pedersens bearbejdelse af forordet fra *En ny handbog* så godt som uændret, er et væsentligt indicium for, at denne salmebog er blevet til før den officielle indførelse af reformationen efteråret 1536. De forord, der findes i de salmebøger, der er udgivet en menneskealder efter indførelsen af reformationen viser, hvor etableret reformationen i mellemtiden er blevet. Det er ikke længere muligt at forholde sig frit til hvad Luther har skrevet, hvorfor hans salmebogsforord nu bliver oversat ordret til Thomissøns salmebog, ligesom den wittenbergske teologi i både Thomissøns salmebog og Jespersøns graduale har fået normativ karakter, hvad den ikke havde i de første salmebogsforord, hvor den humanistisk-moralistiske tendens ikke er til at overse. Samtidig er både Thomissøns og Jespersens reverens for kongen, Frederik 2., et tydeligt udtryk for, at reformationen ikke længere er en folkelig bevægelse, men indgår som en del af et officielle politiske system, hvor man ikke mere samles til spontane gudstjenester med levende salmesang, men hvor præster og degne får nøje instrukser om deres opgaver i forbindelse med den landsdækkende ensretning af gudstjenesten og salmesangen.

Salmebøgernes forord fortjener at blive læst igen som en nyttig tidshistorisk forudsætning for studiet af reformationstidens salmer og salmebøger. Først og fremmest viser de, at det var levende og stærkt engagerede mennesker, der ikke alene skrev og oversatte salmerne, men også udgav dem og brugte dem så intensivt, at kun ganske få af de mange tusinde salmebøger, der blev trykt og solgt, har overlevet til i dag.